

Art-Sanat

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Paphlagonia'dan Yeni Bir Keşif: Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı (İlk Tespitler)

A New Discovery from Paphlagonia: The Cross-in-Square Planned Building in Hadrianopolis Citadel (First Results)

Ercan VERİM*

Öz

Hadrianopolis, Karabük'ün Eskipazar ilçesi sınırlarındaki önemli bir Güney Paphlagonia kentidir. 2003 yılından beri süregelen kazı çalışmalarıyla, kentte hepsi Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen yedi yapı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri de bu çalışmanın konusu olan ve Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı olarak adlandırılan yapıdır. Epigrafik kaynakların eksikliği ve kazı çalışmalarındaki buluntuların yetersizliği, yapının kim tarafından, hangi tarihte yapıldığı veya hangi işlevde kullanıldığı konusunda net bilgiler verilmesini engellemektedir. Bulunduğu konum, mimari özellikleri ve buluntular, idari veya askerî işlevli bir yapı olduğuna işaret etmektedir. Yapının iki farklı inşaa evresi bulunmaktadır. İlk olarak Roma Dönemi'nde, muhtemelen 2.-3. yüzyıl civarında inşa edilmiş, Erken Bizans Dönemi başlarında büyük ihtimalle 4.-5. yüzyıl arasında yıkılmış ve kare içinde haç planlı olarak yeniden yapılmıştır. Kare içinde haç plan, Bizans mimarlığında daha çok kilise, *martyrium* ve *mausoleum* gibi dinî işlevli yapılarda uygulanmıştır. Bu yayında tanıtılan kare içinde haç planlı yapı ise idari veya askerî işlevlidir. Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen az sayıdaki kare içinde haç planlı yapılardan biri olmasının yanında, idari veya askerî işlevli yapıda bu plan tipinin uygulanması, yapıyı Bizans mimarlığı içerisinde önemli kılmaktadır. Bu çalışmada, yapının tarihi, mimari özellikleri ve buluntuları detaylı şekilde açıklanarak işlevine dair öneriler sunulmuş ve yapının Bizans mimarlığındaki önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bizans, Paphlagonia, Hadrianopolis, İç Kale, Kare İçinde Haç Plan

Abstract

Hadrianopolis is an important Southern Paphlagonian ancient city within the borders of Eskipazar district of Karabük. As a result of the excavations that have been going on since 2003, the ruins of seven buildings, date to the Early Byzantine period were discovered in the city. The one of them called as The Cross-in-Square Planned Building in Hadrianopolis Citadel, is also the subject of this article. Its location, architectural characteristics and findings indicate that it was an administrative or military building. Its construction has been completed in two stages, the first construction was in the Roman period, probably around the 2nd-3rd century AD. and it was destroyed at the beginning of the Early Byzantine period between the 4th and 5th centuries and rebuilt with the cross-in-square plan. The cross-in-square plan was common in Byzantine architecture mostly in religious buildings such as churches, *martyrium* and *mausoleums*. The cross-in square planned building adressed in this article had an administrative or military function. Besides the rarity of its type of plan in the Early Byzantine period, its military or administrative function makes it more particular as a cross-in-squared planned building of this era. In this study, the history, architectural characteristics and findings of the building were explained in detail, and suggestions about its function were presented and the importance of the building in Byzantine architecture is tried to be emphasized.

Keywords

Byzantine, Paphlagonia, Hadrianopolis, Citadel, The Cross-in-square plan

* Sorumlu Yazar: Ercan Verim (Dr.), Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Isparta, Türkiye. E-Posta: ercanverim@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4545-5290

Atf: Verim, Ercan. "Paphlagonia'dan Yeni Bir Keşif: Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı (İlk Tespitler)." *Art-Sanat*, 20(2023): 703–731. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2023.20.1293084>

Extended Summary

Hadrianopolis is an important Paphlagonian city, located in Eskipazar district of Karabük, in the Western Black Sea region. Although archaeological data show that the settlement in Hadrianopolis dates back to the Chalcolithic Age, Hadrianopolis gained city status during the Roman period. Calamities such as wars or earthquakes that occurred in the Late Antiquity, probably around the 3rd-4th centuries, caused massive damage in the city, and Hadrianopolis was rebuilt at the beginning of the Early Byzantine period. As an outcome of the excavations that have been going on since 2003, the ruins of seven buildings, date to the Early Byzantine period were discovered in the city borders. The one of them called as The Cross-in-Square Planned Building in Hadrianopolis Citadel, is also the subject of this article. It was discovered for the first time during archaeo-geophysical studies carried out in 2013. During the studies in 2013, it was concluded that the building was designed with cross-in-square plan, and it was suggested that it possibly functioned as a *martyrium* or *mausoleum*, based on that some tombs of Early Byzantine period such as the *martyrium* were constructed with the cross-in-square plan. Scientific excavations started in 2020, and the building was uncovered in 2022 completely. The lack of epigraphic resources and insufficiency of the findings recovered in the excavations, prevent us to access exact information about when and by whom it was built, and for what was its function.

The building, located in the north-east of Hadrianopolis Citadel, is largely in destroyed. It's not possible to access detailed information about the first phase of the building. The ruins deducted as from the first phase are the blocks found between the north, east and west cross arms and in the northeast room. The blocks discovered on the floor of building are placed parallel to each other so as to form a channel. The recovered ruins prevent us to attain exact information about its function in the first phase. The fact that there is a channel with its blocks water flew through, suggests that the building was a *latrina* in the Roman period. Probably there were some wooden arrangements above the channel and so it was served as a *latrina*. Considering the stratigraphy of the excavation area, it can be said that the construction of the building was around the 2nd-3rd century AD.

The building, which was reconstructed in the Early Byzantine period, was designed as cross-in-square plan in this phase. However its impossible to determine the exact time of this transformation of the main plan, it can be argued, based on the findings discovered during the excavations and the stratigraphy of the area, that the building was rebuilt with cross-in-square plan as a conclusion of the designation of a new purpose to it, around the 4th-5th century. The building has a square plan, measuring 16,75 x 16,55 meter from the outside, and has a cross-in-square plan inside, which measures 14,60 x 14,40 meter. The building contains four rectangular cross arms point to the north, south, east and west, and also quadrangular rooms in different sizes in its four

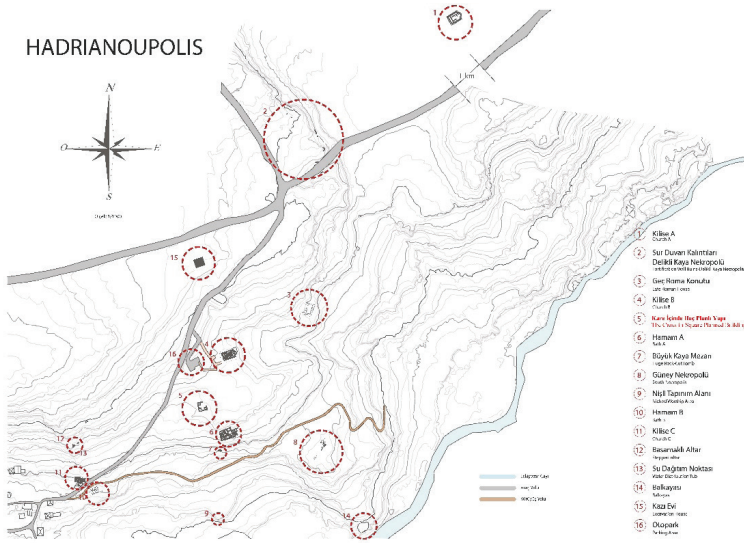
corners. At the intersection of the cross arms, there is a rectangular center, measuring 5,60 x 5,30 meter, which seems to be most important part of the building, and reached through the arms of the cross. In order to emphasize the importance of the central part, arched transitions rising on rectangular shaped pillars were constructed in the places that provide the transition from the cross arms to the central part.

The cross-in-square plan was commonly applied in the religious buildings such as churches, baptisterium, *mausoleum* and *martyrium* in Byzantine architecture. Although it has cross-in-square plan, the building in question doesn't have religious function. The findings discovered during the excavations don't provide a definite information about the function, but give clues which indicate that it was a building with civil, military and administrative purpose. Firstly, the building is located in the citadel, indicates that it was a military building for the first time. The findings such as pieces of armor probably of a soldier or high-ranking official, perhaps an administrator, and an iron mask belonging to a cavalry, suggest a possible military purpose for the building. The facts that it was a sheltered building with a few doors, and contains many pithos and mortars, found in the northwest room, possibly for storing food, indicate that the building might have been used as a *horreum*. *Horreums* of Late Antiquity, where grain and rations were stored, were usually located in the central areas of cities. These buildings had a few doors and windows and protected by soldiers to ensure the safety of the materials and food stored inside. When its location, architectural characteristics and findings recovered from the excavations were taken in consideration all together, it is reasonable to argue that it was a *horreum*. A lead weight found in the southern cross arm inside the building, also provides clues go along with the argument above. There is an inscription of a phrase on the front face of the weight, may be read as the name Theodoros, who was probably the official responsible for treasury affairs of the Byzantine empire. Although it is not clearly evident because of the conditions of the inscriptions, it can be presumed that Theodoros was the official with the title of "*comes sacrarum largitionum*". It is arguable that Theodoros had sent this weight to an officer probably with title of *horrearios* or *kommerkiarios* in charge of building, so that he could carry out his civic duty in Hadrianopolis properly. All this data are also go along with the argument that the building had been used an administrative or commercial building.

These study presents the architectural characteristics of the building in detail, and through the discussion emphasizing its plan, tries to explain and determine its importance in Byzantine architecture. It also takes the findings discovered during the excavations, the location of the building and its architectural characteristics into consideration and evaluated together, and finally offer some suggestions regarding its function, because it hasn't been clearly detected yet.

Giriş

Paphlagonia bölgesindeki önemli kentlerden biri olan Hadrianopolis, Karabük'ün Eskipazar ilçesi sınırlarda, ilçe merkezinin yaklaşık 3 km batısında yer almaktadır. Hadrianopolis'teki yerleşimin tarihi Kalkolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır¹. Roma döneminde, 2. yüzyıl civarında kent statüsü kazanmıştır. Kent, Erken Bizans Dönemi'nde (4.-6. yüzyıl) en parlak dönemini yaşamıştır. Kent sınırlarında, kazılarla ortaya çıkarılan yapıların hepsi de bu döneme tarihlendirilmektedir² (G. 1). Kentin Erken Bizans Dönemi'nde, muhtemelen 4.-5. yüzyıl civarında yeni baştan imar edildiği, Roma kent silüetinin büyük oranda silindiği de söylenebilir. Hadrianopolis'teki Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Hadrianopolis İç Kalesi ve bu çalışmaya konu olan Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı'nın alt kotlarında, Roma dönemine tarihlendirilen yapı kalıntılarının tespit edilmesi de buna işaret etmektedir³.

G. 1: Hadrianopolis Kent Planı (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

- 1 Emrullah Kalkan ve Ersin Çelikbaş, "New Findings from Prehistoric Period in Western Black Sea Region: Hadrianopolis (Karabük-Eskipazar) Prehistoric Pottery," *KAREN* 8/16 (2022), 422-428, <https://doi.org/10.31765/karen.1163578>.
- 2 Vedat Keleş, Ersin Çelikbaş ve Alper Yılmaz, "Paphlagonia Hadrianopolis'i," *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı: Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, haz. Hasan Kasapoğlu ve Mehmet Ali Yılmaz (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2014), 273-276; Ercan Verim, "Paphlagonia'da Bir Piskoposluk Merkezi: Hadrianoupolis Antik Kenti," *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. Ayhan Işık, Tuğba Aydeniz ve İbrahim Hakkı İmamoğlu (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019), 277-283; Ercan Verim, "Hadrianopolis Antik Kenti'nden Bir Grup Erken Bizans Dönemi Sütun Başlığı," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (2022), 183-184.
- 3 Ersin Çelikbaş ve Ercan Verim, "Hadrianopolis Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'nin Bema ve Apsisi Mozaikleri," *JMR* 14 (2021), 81, <https://doi.org/10.26658/jmr.930827>.

Çalışmaya konu olan Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı, ilk olarak 2013 yılında yapılan arkeo-jeofizik çalışmalarında tespit edilmiştir (G. 2). Yapının kare içinde haç planlı yapıldığı belirlenmiş, bu plan tipinin Erken Bizans Dönemi'nde *mausoleum* ve *martyrium* gibi yapılarda uygulanmasından dolayı, anıtsal mezar yapısı olabileceği tahmin edilmiştir⁴. Yapıdaki bilimsel kazı çalışmaları 2020 yılında başlamış, 2022 tamamlanarak yapının tamamı ortaya çıkarılmıştır⁵. Kazılardan elde edilen bulgular, yapının mimari ve plan özellikleri, 2013 yılındaki arkeo-jeofizik çalışmalarından sonra yapılan ilk görüşleri geçersiz kılmıştır. Yapının işlevi net tespit edilememekle birlikte, dini işlevli bir yapı, yani *mausoleum* veya *martyrium* olmadığı kesin olarak söylenebilir. Çünkü ne *mausoleum* ne de *martyrium*'a dair herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Epigrafik kaynakların eksikliği ve işlevinin net tespit edilememesinden dolayı, yapının Bizans Dönemi'ndeki adı net olarak bilinmemektedir. Bu çalışmada, bulunduğu konum ve plan özellikleri baz alınarak Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Planlı Yapı olarak adlandırılmıştır.

G. 2: Kare İçinde Haç Planlı Yapı ve Çevresinde Yapılan Arkeo-Jeofizik Sonuçları (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Bu çalışmanın amacı, yapının mimari ve plan özelliklerini açıklamak, arkeolojik bulgulardan yola çıkılarak restitüsyon önerileri sunmak, kazılardan elde edilen buluntulardan yola çıkarak işlev ve tarih sorunsalına çözüm getirebilmektir. Ayrıca yapıda uygulanmış olan ve Erken Bizans Dönemi'nde az sayıda yapıda karşımıza çıkan kare içinde haç planının Bizans mimarlığındaki yeri ve önemi de vurgulanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın “Mimari Tanım ve Restitüsyon” başlıklı ilk bölümünde, yapının mevcut durumu, inşa evreleri, mimari ve plan özellikleri, ortaya çıkarılan bölümleri ve bu

4 Verim, “Paphlagonia’da Bir Piskoposluk Merkezi: Hadrianoupolis Antik Kenti,” 284.

5 Hadrianopolis'teki kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve finansal desteğiyle ile Doç. Dr. Ersin Çelikbaş başkanlığında yürütülmektedir. CK017801 numaralı proje ile desteklenen kazı çalışmalarına Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da finansal destek sağlamaktadır. Makaleye konu olan yapı, kazı başkanı Doç. Dr. Ersin Çelikbaş ve kazı başkan yardımcısı Dr. Ercan Verim'in sorumluluğunda, 2020-2022 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma, kazı başkanı Doç. Dr. Ersin Çelikbaş'ın 01.05.2023 tarihli izni ile yayına hazırlanmıştır.

bölümlerin işlevleri detaylı şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. “Yapı İşlevi ve Önemli Buluntular” adlı ikinci bölümde, yapının işlevine ışık tutabilecek olan önemli buluntular ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Bu bölümde, kazılarda ele geçen tüm buluntulara değinilmemiş, sadece yapının işlevi hakkında ipucu verebilecek eserler kısaca açıklanmıştır. Ayrıca, mimari özellikleri ve kazı buluntularından yola çıkılarak, yapının henüz net tespit edilememiş işlevi hakkında öneriler sunulmuştur. “Tarihlendirme” adlı bölümde, alanın stratigrafisi ve buluntular doğrultusunda, yapının inşa evreleri, geçirdiği değişiklikler ve kullanım evresi hakkında bilgiler verilmiştir. “Sonuç” adlı son bölümde, bilimsel çalışmalardan elde edilen bulgular derlenerek ulaşılan ilk sonuçlara değinilmiştir. Ayrıca yapı, Bizans Dönemi’nde inşa edilmiş benzer özellikteki yapılarla kıyaslanmış ve Bizans mimarlığındaki önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

1. Mimari Tanım ve Restitüsyon

Hadrianopolis İç Kale’sinin kuzeydoğusunda bulunan Kare İçinde Haç Planlı Yapı, büyük oranda yıkık durumdadır (G. 3). Yapının tabanı büyük oranda sağlam durumda korunabilmişken duvarları ortalama 1 m yükseklikte günümüze ulaşabilmiştir. Örtü sistemi ise tamamen çökmüştür. Yapının iki inşa evresi vardır. Günümüze ulaşan duvarlar ve bölümler, yapının ikinci inşa evresine aittir. İlk inşa evresine dair bilgiler oldukça sınırlıdır.

G. 3: Kare İçinde Haç Planlı Yapının Hadrianopolis İç Kalesi’ndeki Konumu (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Yapının ilk olarak Roma döneminde, muhtemelen 2.-3. yüzyıl civarında inşa edildiği söylenebilir. Alanın stratigrafisine bakıldığında, ilk inşa evresini gösteren birinci

tabakada daha çok 2.-3. yüzyıl civarına tarihlendirilen seramik ve sikke gibi buluntular ele geçmiştir⁶. Yapının ilk evrede hangi işlevde kullanıldığı belirsizdir. Mevcut kalıntılar, boyutları ve planı hakkında kesin bilgiler verilmesini engellemektedir. İlk evre yapısına ait olduğu düşünülen kalıntılar, kuzey, doğu ve batı haç kolu arasında ve kuzeybatı köşe odasında tespit edilen bloklardır. Yapının zemininde tespit edilen bloklar, bir kanal oluşturacak şekilde paralel yerleştirilmiştir (G. 4). İkinci evrede buradaki kanalları oluşturan blokların bazıları kaldırılmıştır, dolayısıyla kanallar bir bütünlük oluşturmamaktadır. Bloklar ve arasında su akan bir kanal olması, yapının Roma döneminde *latrina* olduğunu düşündürmektedir. Yapının yakınındaki surdan kuzeydoğu köşesindeki kanallara doğru gelen bir su kanalı hattı olması da *latrina* olduğu düşüncesini desteklemektedir. Muhtemelen kanallar üzerine ahşap düzenekler yerleştirilmiş ve bu yapı *latrina* olarak kullanılmıştır.

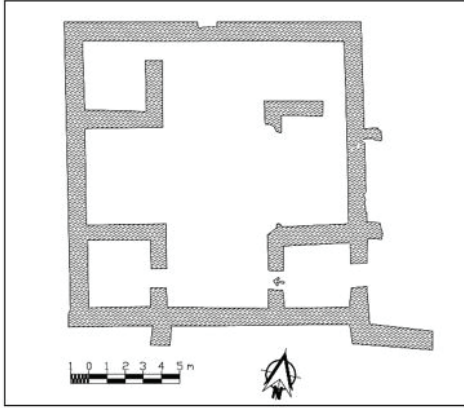
G. 4: Yapının Genel Görünümü (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Erken Bizans Dönemi başlarında, henüz kesin tespit edilemeyen bir tarihte, Roma Dönemi'nde inşa edilen yapı yıkılmış ve yapı kare içinde haç planlı biçimde yeniden inşa edilmiştir (G. 4). Bu değişimin hangi tarihte meydana geldiği net tespit edilemese de 4.-5. yüzyıl arasında gerçekleştiği ileri sürülebilir. Kare içinde haç planlı yapı, ikinci evrede, dıştan 16,75 x 16,55 m ölçülerinde inşa edilmiştir (G. 5, G. 6). İçten 14,60 x 14,40 m ölçülerindedir. Yapıya, kuzey duvar ortası ve güneydoğu köşesinde bulunan toplam iki kapı açıklığıyla girilmektedir⁷. Bunlardan kuzeyde yer alanı bilinmeyen bir tarihte moloz taşla örülerek kapatılmıştır. Yapının kuzeyine, tarihi henüz belirleneme-

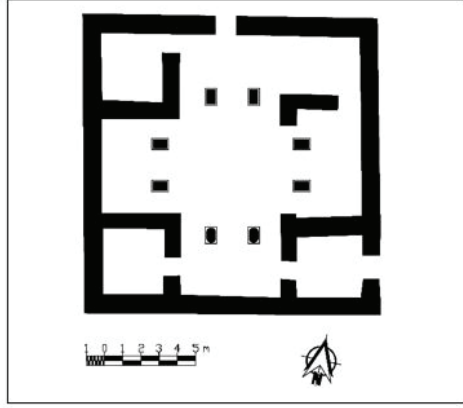
6 Mevlüt Eliüşük ve Gülçin Karakaş, "Paphlagonia Hadrianopolisi'nde Kare Planlı Yapı'da Bulunan Pontic Sigillata Grubu Seramikleri," *TÜBA-AR* 30 (2022), 213-215.

7 Kuzeydeki açıklık 1,10 m genişlik ve 1,05 m derinlik, güneydoğudaki açıklık 1,25 m genişlik ve 0,95 m derinlik ölçülerine sahiptir.

se de inşa tarihinden sonra yapıldığı düşünülen ek mekânlar eklenmiştir.⁸ Ek mekânlar eklenmesiyle, kuzey duvardaki açıklık işlev dışı kalmış ve taşla örülerek kapatılmıştır.

G. 5: Rölöve Planı (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 6: Restitüsyon Planı (Ercan VERİM)

Yapı uzaktan bakıldığında simetrik tasarlanmış gibi görünse de duvar uzunlukları ve içerisindeki bölümlerin ölçülerinde farklılıklar vardır⁹. Yapının en önemli bölümü olduğu düşünülen merkezi bölüm, 5,60 x 5,30 m ölçülerinde, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Örtü sistemi yıkık olan bölümün işlevi hakkında net bilgi verilememektedir. Muhtemelen askerî, idari veya ticari işlerin yürütüldüğü bir birim olarak kullanılmıştır. Merkezi bölüm, dört yönden ikişer paye veya çifte sütuncelerle taşınan kemerli geçişler vasıtasıyla haç kollarına açılmaktadır (G. 7). Böylece merkezi bölüm, tek veya üçlü kemer (*tribelon*) açıklıklarıyla oldukça gösterişli düzenlenmiş, belki de böyle bir düzenlemeyle önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Kazılardan ele geçen eserler de buranın yapının en önemli bölümü olduğuna işaret eder. Merkezî bölümde, Erken Bizans Dönemi açısından lüks sayılabilecek, iyi işlenmiş onlarca kemik obje (*levhikona-diptikon* parçaları) bulunmuştur. Örtü sistemi yıkık olsa da kazı çalışmalarında tespit edilen oldukça uzun ahşap giriş ve diğer ahşap giriş parçaları, bunları birbirine tutturmaya yarayan metal kenetler, ahşap bir kırma çatıyla kapatılmış olduğuna işaret etmektedir (G. 8). Merkezî bölümün zemini, kuzey bölümü haricinde büyük oranda sağlamdır. Sıkıştırılmış toprak üzerine moloz taş katmanı yerleştirilmiş, bunun da üzeri horasan harcıyla kaplanmıştır. Yapının diğer bölümlerinde de benzer zemin özellikleri saptanmıştır.

8 Ek mekânların kazısı henüz tamamlanmadığı için, bunların işlevi ve inşa tarihleri hakkında detaylı bilgi verilememektedir.

9 Batı duvar 16,77 m, doğu duvar 16,55 m, kuzey duvar, 16,35 m, güney duvar 16,60 m uzunluğundadır.

G. 7: Merkezi Bölümün Genel Görünümü (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 8: Merkezi Bölümün Güneydoğudan Görünüşü (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Merkezî birimin dört yönündeki eyvan şeklinde düzenlenmiş haç kolları farklı ölçülerdedir¹⁰. Örtü sistemi yıkık olan bu bölümlerin, planlarından dolayı ya tonozla ya da ahşap çatıyla kapatılmış oldukları düşünülmektedir.¹¹ Zeminleri yarı oranda tahrip olmuştur. Kuzey, doğu ve batıda yer alan haç kollarının zemini yapılırken ilk evre yapısının su kanallarından faydalanılmıştır. Kanalların üzerinin nasıl kapatıldığı belirsizlik taşımaktadır. Çevrelerinde bulunan, *in situ* olmayan sarı traverten ve vişne çürüğü renkli blok parçaları, bunların bloklarla kapatılmış olduklarını göstermektedir. Kanalların içinde de benzer fiziki özelliklere sahip blok parçalarına rastlanılmıştır. Kanalı oluşturan blokların içe bakan taraflarında, blokların oturtulması amacıyla yapılmış basamaklar olması da bu görüşü destekler niteliktedir. Haç kollarının merkezî birime açılan taraflarında *in situ* durumda çifte sütunce kaideleri tespit edilmiştir (G. 9). Batı ve kuzey haç kolundaki kaidelerin üzerinde, *in situ* durumda çifte sütunce ve yassı paye parçalarına da rastlanılmıştır. Diğer haç kollarında ise *in situ* olmayan çifte sütunce kaidesi, başlıkları ve parçaları tespit edilmiştir. Bu kalıntılar, daha önce de değinildiği üzere anıtsal girişlerle merkezî birime geçildiğini göstermektedir. Haç kollarının işlevleri hakkında net bilgi verilememekte olup sadece ele geçen buluntulardan, bu bölümlerin işlevleri hakkında varsayımlarda bulunulabilir. Kuzey haç kolunda, muhtemelen yapıda saklanan gıdaların işlendiği, granit ve taştan yapılmış

10 Kuzey haç kolu 5,65 x 4,75, güney haç kolu 6,60 x 4,60, batı haç kolu 5,32 x 4,25 ve doğu haç kolu 5,90 x 4,40 m ölçülerindedir.

11 Benzer planlı yapılarda, merkezî birimin etrafındaki haç kolları olarak tanımlanan bölümler ve köşe odaları tonozla örtülmüştür. Ancak bu yapıda tonozla ait bir iz rastlanmadığı için örtü sistemi hakkında net bilgiler verilememektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* (Middlesex: Penguin Books Ltd., 1965), 245; Semavi Eyice, "Akkale in der Nähe von Elaiussa-Sebaste (Ayaş)," *Studien Zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst: Friedrich Wilhelm Deichman Gedwmet*, ed. Otto Feld und Urs Peschlow (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1986), 1: 68-70, abb. 3; Ahmet Mörel, "Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi'nde (Isauria) Bir Liman Yerleşimi: Akkale," *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent*, ed. Ümit Aydınoglu ve Ahmet Mörel (Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, 2017), 115, fig. 10.

havanlar ve oldukça sağlam durumda satır tespit edilmiştir. Dolayısıyla buranın gıdaların işlenmesi için ayrılmış bir bölüm olduğu söylenebilir. Öte yandan aynı alan içerisinde, lüks obje niteliğinde ayna kaidesi ve gövde parçaları, kemik obje, muhtemelen bir askere ait kemer tokası ve zırh parçaları da bulunmuştur. Buradan hareketle ya askerlerin kullanımına ayrılmış veya lüks eşyaların muhafaza edildiği bir bölüm olduğu da ileri sürülebilir. Güney haç kolunda ise imparatorluk hazinedarı (*comes sacrarum largitianum*) Theodoros'un adının okunabildiği kurşun bir ağırlık bulunmuştur. Bu buluntudan hareketle, güney haç kolunun ticari veya idari işlerin yürütüldüğü bir bölüm olduğu düşünülmektedir.

G. 9: Haç Kollarında Bulunan Taşıyıcı Parçaları ve Çifte Sütunceden Detay (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Yapının dört köşesinde, kare içinde haç planı tamamlayan odalar bulunmaktadır. Bu odaların her biri farklı ölçülerdedir. Dörtgen planlı kuzeybatı oda 3,88 x 3,36 m ölçülerindedir.¹² Kuzeydoğusundaki giriş açıklığıyla kuzey haç koluna, güneybatıdaki giriş açıklığı vasıtasıyla da batı haç koluna geçilmektedir¹³. Kapı eşiğindeki blokların kenarlarında birer kenet yuvası görülmesi ve ortalarında kenet yuvası olmaması, girişlerde tek kanatlı kapılara yer verildiğini göstermektedir. Alttan üste doğru sırasıyla, sıkıştırılmış toprak, moloz taş katmanı ve kireç harcından oluşan zemini büyük oranda tahrip olmuştur. Örtü sistemi tamamen yıkıktır. Plan özelliğinden dolayı tonozla kapatılmış olabileceği söylenebilir. Odanın batı yarısında çok sayıda *pithos* parçası, kuzeyinde taş tekne ve havan tespit edilmiştir (G. 10). Bu buluntular, odanın tahıl veya erzak depolanan bir bölüm olduğuna göstermektedir.

12 Yukarıda bakıldığında kare planlı gibi görünse de duvarlarının farklı uzunlukta olmasından dolayı odanın tam olarak kare planlı düzenlendiği söylenemez. Doğu duvarı 3,88 m, batı duvarı 3,78 m, güney duvarı 3,39 m, kuzey duvarı 3,32 m uzunluğundadır. Duvar kalınlığı da 0,87-1,05 m arasında değişmektedir.

13 Kuzeydoğudaki 1,07 x 0,95 m, güneybatıdaki 1,00 x 1,03 m ölçülerindedir.

G. 10: Kuzeybatı Odada Ele Geçen Buluntular (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Güneybatı oda dörtgen planlı düzenlenmiş olup 3,72 x 3,50 m ölçülerindedir¹⁴. Doğu duvarındaki giriş açıklığıyla güney haç koluna geçiş sağlanmaktadır. Kapı eşiğini oluşturan iki basamaklı bloğun kenarlarında birer kenet yuvası bulunması, kuzeybatı köşe odasındaki girişlerde olduğu gibi buradaki girişte de tek kanatlı kapı olduğuna işaret etmektedir. Odanın örtü sistemi yıkıktır. Zemini ise büyük oranda sağlam durumdadır.

Kuzeydoğu oda, bir odadan ziyade küçük bir eyvanı andırmaktadır. 4,50 x 3,30 m ölçülerindeki bölüm dikdörtgen planlı tasarlanmıştır. Odanın batısı doğrudan kuzey haç koluna açılmaktadır. Güneydoğusunda da doğu haç koluna açılan bir giriş açıklığına yer verilmiştir¹⁵. Odanın içerisinde ele geçmiş pişirme kapları, buranın gıdaların saklandığı veya pişirildiği bir bölüm olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, oda içerisinde bir maska ait parçalar bulunması, askerî işlevli bir bölüm olduğunu da düşündürmektedir. Tüm bölümlerde olduğu gibi odanın örtü sistemi de yıkıktır. Planı itibariyle tonozla örtülü olabileceği düşünülmektedir. Zemini ise doğu bölümü haricinde büyük oranda sağlamdır.

Güneydoğu oda, diğerleri gibi dörtgen planlı düzenlenmiş olup 3,70 x 3,55 m ölçülerindedir.¹⁶ Odanın batı duvarındaki giriş açıklığıyla güney haç koluna geçilmektedir. Doğu duvarındaki açıklık da İç Kale surları ile yapı arasında geçişin sağlandığı kapı

14 Doğu duvarı 3,67 m, batı duvarı 3,72 m, kuzey duvarı 3,45 m ve güney duvarı 3,40 m uzunluktadır. Duvarların kalınlığı 0.88-1.05 m arasında değişmektedir.

15 Giriş açıklığı 1,27 x 0,81 m ölçülerindedir.

16 Doğu duvarı 3,55 m, batı duvarı 3,42 m, kuzey duvarı 3,70 m ve güney duvarı 3,55 m uzunluktadır. Duvarların kalınlığı ise 0.95-1.03 m arasında değişmektedir.

açıklığıdır.¹⁷ Zemini büyük oranda sağlam olmasına rağmen örtü sistemi tamamen yıkılmıştır.

Yapının duvarları moloz taş ve kaba yonu taş kullanılarak *opus incertum* tekniğinde örülmüştür. Yapı malzemeleri arasında bağlayıcı malzeme olarak hidrolik kireç harcı kullanılmıştır. Duvar kalınlığı ortalama 1.00 metredir. Duvarların bazı yerlerinde, muhtemelen Roma Dönemi'ne ait yapılardan getirilmiş bloklar, sütun parçaları ve *postament* gibi devşirme mimari plastik elemanlar görülmektedir. Bunlardan en dikkat çeken yapıya güneybatı köşesine yerleştirilmiş olan yazıtlı bir *postament*'tir.¹⁸ 2. yüzyıl ikinci yarısına ait, oldukça sağlam durumdaki *postamentin* ön yüzünde, “*ΤΥΧΗ ΤΗ ΑΓΑΘΗ ΑΣΚΛΗΠΙΩΣ ΩΤΗΡΙΑΙΛΙΟΣ ΔΗΙΟΤΑΡΟΣ / ΤΥΧΗ ΤΗ ΑΓΑΘΗ ΑΣΚΛΗΠΙΟ ΣΟΤΕΡΙ ΑΕΛΙΟΣ ΔΕΙΟΤΑΡΟΣ*” (Hayırlara vesile olsun İyi Kurtarıcı Asklepios'a Aelios Deiotaros adadı) şeklinde bir ifade okunabilmektedir¹⁹ (G. 11).

G. 11: Kazı Evine Taşınan Yazıt (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Süsleme programı hakkında sınırlı bilgi verilebilmektedir. Haç kollarından merkezî birime açılan bölümlerde yer alan tek veya üç kemerli düzenlemeler, yapı iç tezyi-

17 Batıdaki açıklık 1,04 x 0,82 m ölçülerindedir.

18 *Postament* ve üzerindeki yazıtın sağlam tespit edilmesi, bunun Hadrianopolis'te var olan kütler hakkında önemli veriler sunması sebebiyle *postament* duvardaki yerinden kaldırılmış, Kazı Evi Kampüsü'ndeki sergi alanına taşınarak koruma altına alınmıştır. Burada oluşan boşluk da duvarların etrafından bulunmuş taşlarla doldurulmuştur.

19 Yazıtın çeviri Prof. Dr. Mustafa Hamsi Sayar ve Doç. Dr. Ersin Çelikbaş tarafından yapılmıştır.

natının gösterişli olabileceğine işaret etmektedir. Buradaki kemerler, taştan üretilmiş çifte sütun ve dikdörtgen formlu payeler üzerinde yükselmektedir²⁰. Çifte sütun ve payelerin altlarında oldukça basit işçilikli, çoğu *in situ* durumda olan kaideler yer almaktadır. Bu kalıntıların arasında oldukça basit tutulmuş çifte sütun başlıklarına da rastlanılmıştır. Duvarların bazı yerlerinde sıva kalıntıları tespit edilebilmişse de sıva üzerinde fresk izine rastlanılmamıştır.

2. Yapı İşlevi ve Önemli Buluntular

Hadrianopolis İç Kalesi doğu suruna yakın, hatta kuzeydoğu köşesi bitişik olan yapının işlevi henüz net tespit edilememiştir. Yapının plan tipi ve mevcut arkeolojik bulgular da işlev hakkında kesin bilgi verilmesini sağlamamaktadır. Yapıda uygulanmış olan kare içinde haç plan, Bizans Dönemi'nde kilise, *martyrium*, *mausoleum* ve vaftizhane gibi dinî işlevli binalarda tercih edilmiştir. Çalışmaya konu olan yapı da ilk tespit edildiğinde, *martyrium* veya *mausoleum* olabileceği öne sürülmüş, kazı çalışmalarının tamamlanmasının ardından dinî işlevli bir bina olmadığı anlaşılmıştır. Yapının içerisinde, farklı katmanlarda bulunan arkeolojik buluntular işlevi hakkında bazı ipuçları sunmakla birlikte kesin sonuca ulaştırmamaktadır. Bu bölümde, yapının işlevine ışık tutabilecek olan eserlere kısaca değinilerek işlev sorununa çözüm getirilmeye çalışılmıştır.

Yapının iç kale sınırlarında olması ve surların yakınında olması, ilk olarak askerî işlevli bir bina olduğunu düşündürmektedir. Kazı alanındaki ikinci tabakada, yapının kuzey haç kolu, kuzeybatı ve kuzeydoğu odalarında ele geçen zırh ve bir süvariye ait olması muhtemel mask parçaları bulunması da bu görüşü desteklemektedir²¹. Buldukları tabaka ve stilistik özellikleri itibarıyla Erken Bizans Dönemi'ne, 5.-6. yüzyıl civarına tarihlenen, demirden yapılmış zırh, belki de kentte görevli üst düzey bir subaya veya yöneticiye ait olabilir²² (G. 12). Anadolu'da örneğine pek rastlanmayan mask da Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi'nde, süvarilerin yüzlerini korumak için kullandıkları askerî teçizatlar arasındadır. Zırh gibi bu mask da 5.-6. yüzyıl civarına tarihlendirilmektedir. Yapının askerî işlevli olduğunu düşündüren buluntular bunlarla sınırlı değildir. İkinci tabakada, yapının kuzeydoğu odasında iki, kuzey, güney ve doğu haç kollarında birer adet olmak üzere, askerlerin kullandıkları, bronz ve demirden üretilmiş kemer tokalarına rastlanılmıştır (G. 13). Tüm bunlar, yapının kentte görevli üst düzey bir askerın ikametgahı olduğuna veya iç kalede görevli askerlere hizmet veren bir bina olabileceğine işaret etmektedir.

20 Kuzey ve batı haç kolundaki geçişler taşıyıcı olarak dikdörtgen formlu taş payeler, güney haç kolunda ise çifte sütunceler kullanılmıştır.

21 Bu bölümde, etütlük ve envanterlik nitelikteki eserler ana hatlarıyla açıklanmış, detaylı bilgiye yer verilmemiştir. Kazı çalışmalarında bulunan eserler, gelecek dönemlerde, alanında uzman kişilerce yapılacak yayınlarda detaylı şekilde tanıtılacaktır.

22 Eserlerin buldukları tabakalar, kazı alanının stratigrafisi, "Tarihlendirme" bölümünde detaylı şekilde açıklanacaktır.

G. 12: Kazıda Ele Geçen Zırh Parçaları (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 13: Yapıda Bulunmuş Kemer Tokaları (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Yapı işlevi konusundaki ikinci ihtimal ticari işlevli bir bina, belki de *horreum* olduğudur. Geç Antik Çağ'a *horreumlar* şehir merkezlerinde yer alan korunaklı yapılarıdır. İçlerinde kent için değerli olan gıda ve eşyaların saklanması dolayısıyla bu tip binalarda az sayıda açıklığa yer verilmiştir. *Horreumlar* sadece gıda muhafaza edilen yerler de değildir. Buralarda halka adaletli şekilde bedava tahıl gibi gıdalar da dağıtılmakta veya uygun fiyata satılmaktaydı. Bu iş için de kentlere *horrearios* unvanında, tahıl ve erzak dağıtımından sorumlu devlet memurları görevlendirilmekteydi. Roma döneminde *horreumlar*da gıdanın yanı sıra para, senet gibi kıymetli eşyaların muhafaza edildiği de bilinmektedir.²³ *Horreum* için yapılan tanımlar, Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki bu yapıyla ilişkilendirilebilir. Şehrin merkezi sayılabilecek iç kalede surların yakınında yer alması ve duvarlarında az sayıda açıklık bulunması, yapının *horreum* olabileceğini düşündürmektedir. Kuzeybatı odasında tespit edilen çok sayıda *pithos* parçası ve kuzeydoğu odada ele geçmiş, bazıları restorasyon çalışmalarıyla onarılarak tamamlanmış pişirme kapları, yapıda erzak depolandığına işaret etmektedir (G. 14, G. 15). Erzak saklanması yanında işlenmiş olduğuna dair de bazı ipuçları vardır. *Pithosların* bulunduğu kuzeybatı odada ele geçen havanlar ve taş tekne, odanın bitişiğindeki kuzey haç kolu olarak tanımlanan bölümde satır ve havan parçaları bulunması, kuzeydoğu odada pişirme kapları tespit edilmesi, yapıda erzak muhafa-

23 Leonhard Schmitz, "Horrea'rii/Horreum," *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, ed. William Smith (Boston: Little, Brown, and Company, 1859), 618; Nikolas Davies ve Erkki Jokiniemi, *Dictionary of Architecture and Building Construction* (Oxford: Elsevier Architectural Press, 2008), 104, 192; Cécile Morrisson, "Başkent," *Bizans Dünyası: Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*, çev. Aslı Bilge, ed. Cécile Morrisson (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 206; Yasemin Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017), 177.

zasının yanında *horreum* tanımında da belirtilmiş olduğu üzere, erzak işlendiğine ve dağıtıldığına da işaret etmektedir (G. 16, G. 17). Tüm bu olayların askerî amaçlı bir binada, askerlerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak için meydana gelmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Güney haç kolu olarak tanımlanan bölümde bulunmuş kurşun ağırlık, yapı işlevi hakkında ipuçları sunan önemli buluntular arasındadır. Kondisyonu iyi durumda olan ağırlığın ön yüzünde başlangıcında haç motifi olan bir yazıt yer almaktadır (G. 18). 575-576 yılına tarihlendirilen yazıtta, “ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΜΑΡΓΙΤΑΝΟΥ” şeklinde bazı harfleri silik ve yıpranmış bir ibare yer almaktadır. Tahrip olmuş yazıtta ad ve unvan yer almaktadır. Bu yazıtta, muhtemelen “*Comes sacrarum largitianum Theodoros*” ibaresi yazılıdır. Bizans bürokrasisinde, kutsal ihсанlar kontu olarak da anılan, hazineden sorumlu memur olan kişinin Hadrianopolis’te, kendine bağlı bir memura, kentteki görevini düzgün ve güvenilir yürütebilmesi amacıyla bu ağırlığı gönderdiği yorumu yapılabilir²⁴. Bu memur da ya iç kalede ya da iç kaledeki bu kare içinde haç planlı yapıda görev yapan bir görevli olmalıdır. Görevlinin kimliği veya unvanıyla ilgili somut bir veri olmamakla birlikte *horrearios* veya *kommerkiarios* olabileceği ihtimalleri üzerinde durulmaktadır²⁵. Hadrianopolis’teki varlığı henüz ispatlanmış olmasa da Paphlagonia ve Hadrianopolis’e yakın olan Bithynia’daki farklı kentlerde, *horrearios* unvanıyla devletin tahıl ambarlarından yani *horreumlardan* sorumlu memurların görev yaptığı bilinmektedir²⁶. Dolayısıyla bu yapının *horreum* olduğu ve burada bir *horreariosun* görev yapmış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Bir başka ihtimal ise yapıda görevli memurun *kommerkiarios* olduğudur²⁷. Bizans döneminde, mali işlerden, özellikle ipek ticaretinden sorumlu olan *kommerkiariosların* varlığı henüz Hadrianopolis’te ispatlanamamış olsa da bir dönem Hadrianopolis’in bağlı olduğu Honorias eyaletindeki diğer kentlerde görev yaptıkları mühürlerden (*bul-lae*) bilinmektedir²⁸.

24 Comes sacrarum largitianum için bk. Alexander P. Kazhdan ve Anthony Cutler, “Comes Sacrarum Largitianum,” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory ve Nancy P. Ševčenko (New York-Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 1: 486; Jean-Claude Cheynet, “İmparatorluk Yönetimi,” *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, çev. Aslı Bilge, ed. Jean-Claude Cheynet (İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 2018), 147.

25 Horrearios tanımı için bk. Angeliki E. Laiou ve Cécile Morrisson, *The Byzantine Economy* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2007), 65.

26 Jacques Lefort, “The Rural Economy, Seventh-Twelfth Centuries,” *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, ed. Angeliki E. Laiou (Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2002), 1: 250-251. Eric McGeer, John Nesbitt ve Nicolas Oikonomides, *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art: The East* (Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001) 4: 41.

27 Horrearios tanımı için bk. Alexander P. Kazhdan ve Nicolas Oikonomides, “Kommerkiarios,” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory ve Nancy P. Ševčenko (New York-Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 2: 1141.

28 George Zacos ve Alexander Veglery, *Byzantine Lead Seals* (Basel: J. J. Augustin, Glückstadt, Est.-Ger., 1972), 2: 348, 798, 1060; Wolfram Brandes, *Die Städte Kleinasien im 7. und 8. Jahrhundert* (Amsterdam: J. C. Gieben Verlag, 1989), 168; John Nesbitt ve Nicolas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art: West, Northwest and Central Asia Minor and the Orient* (Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996), 3: 30.

G. 14: Kuzeybatı Odada Bulunan Pithos Parçaları ve Kapağı (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 15: Kuzeydoğu Odada Bulunan ve Restore Edilen Pişirme Kapları (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 16: Kuzeybatı Oda (Soldaki) ve Kuzey Haç Kolunda (Sağdaki) Bulunan Taş ve Granit Havanlar (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 17: Kuzey Haç Kolunda Bulunan Satır (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 18: Güney Haç Kolunda Bulunan Kurşun Ağırlık (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

Yapının bulunduğu konumdan dolayı, kentteki bir yöneticiye ait olduğu veya yöneticiye bağlı bir birim olduğu da söylenebilir. İç kale içerisinde stratejik bir noktada bulunması bu görüşü destekleyen en önemli unsurdur. Kentteki emtiaların buradan adaletli ve güvenilir bir şekilde dağıtımını sağlamakta kullanılan kurşun ağırlığın binada görevli bir yöneticiye ait olması ihtimali de bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca yapı içerisinde ele geçmiş ayna, kemik levha parçaları gibi lüks objelerin de burada ikamet eden bir yöneticinin eşyaları olması ihtimal dâhilindedir (G. 19, G. 20, G. 21, G. 22).

G. 19: Kuzey Haç Kolunda Bulunan Ayna Kaidesi (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 20: Bitkisel ve Geometrik Motifli Kemik Obje Parçaları (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 21: İnsan Figürlü Kemik Obje Parçaları (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

G. 22: Kartal ve Kuş Figürlü Kemik Obje Parçaları (Hadrianopolis Kazı Arşivi)

İç kale içerisinde, gelecek sezonlarda yapılacak kazı çalışmalarından elde edilecek bulgular, yapının işlevinin aydınlatılmasında faydalı olacaktır. Ayrıca, yapının çevresindeki ek mekânlar ve binalarda bulunabilecek eserler de yapı işlevinin çözümlenmesinde yardımcı olabilir.

3. Tarihlendirme

Yapının içi veya çevresinde, inşa tarihi, banisi, onarım ve kullanım süreci hakkında bilgi içeren herhangi bir yazıt bulunamamıştır. Bu sebeple binanın kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği, geçirdiği onarım veya değişim süreçleri, kullanım evresi hakkında kesin bilgi verilememektedir. Banisi hakkında da herhangi bir bilgi tespit edilememesinden dolayı hangi tarihte, kim tarafından yaptırıldığı veya yapıldığı konusunda da net bilgi belirtilememektedir. Dönem kaynaklarında yapıyla ilgili herhangi veriye rastlanmaması, kent ve çevresindeki epigrafik kaynaklarda da yapıdan bahsedilmemiş olması da bu konularda kesin bilgiler verilmesini engellemektedir. Yapının mimari özellikleri, kazı alanının stratigrafisi ve bazı buluntular, kesin tarihler verilemese de en azından hangi yüzyılda inşa edildiği, hangi süreçte kullanıldığı gibi hususları kısmen de olsa açığa kavuşturulmasını sağlamaktadır.

Kazı alanı stratigrafisi incelendiğinde üç farklı tabakayla karşılaşılmaktadır. Birinci tabaka, yapının yıkılması ile Cumhuriyet dönemine kadar süreçte oluşan bir katmandır. Bu tabakada, 8. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasına tarihlenen sikke, seramik parçaları, at nalı ve işlevi belirlenememiş metal parçaları bulunmuştur. Ayrıca az sayıda, 6.-7. yüzyıl civarına tarihlenen sikke ve seramik buluntulara da rastlanılmıştır. Bu durumun yapının bulunduğu alanın uzun süre tarım arazisi olarak kullanılmasından ve bundan dolayı bazı eserlerin tabakalar arasında karışmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Benzer husus diğer tabakalar için de geçerlidir.

İkinci tabaka, yapının ikinci inşa evresi ile yıkılması sürecinin izlendiği tabakadır. Yapının ikinci inşa evresi zemini ile tarım toprağı katmanı arasındaki bu tabakanın topraktan çok moloz taş, harç, kiremit ve tuğla parçalarından oluşmaktadır. Bu tabakada, 4. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyıl arasında tarihlenen bol miktarda sikke, kırmızı astarlı seramikler, kemik, bronz, kurşun ve demirden yapılmış çeşitli objeler ele geçmiştir²⁹. Bu katmanda yer alan bazı tarihi net tespit edilebilen buluntular, yapının inşa tarihi ve kullanım süreci hakkında ipuçları sunmaktadır. Bunlar, 575-576 yıllarına tarihlendirilen kurşun ağırlık, 2. Theodosius (408-450), 1. Justinianus (Justinianus) (527-565) ve Heraklius (610-641) dönemine tarihlenen sikkelerdir³⁰. Bununla birlikte, tabakanın alt kotlarında, az da olsa 2.-3. yüzyıl seramikleri ve Geç Roma Dönemi sikkelerine de rastlanmıştır. Bunların yapının ilk inşa evresine ait buluntular olduğu, alanda meydana gelen doğal ya da suni olaylar neticesinde ikinci tabakaya karıştığı düşünülmektedir.

Üçüncü tabaka, yapı zemininin alt kotları ile ilk inşa evresine ait kanalların arasındaki katmandır. Bu tabakada, 2. yüzyılın ilk yarısı ile 4. yüzyıl ilk yarısı arasında tarihlenen çok sayıda sikke ve 2.-3. yüzyıl arasında tarihlenen *Pontic Sigillata* grubu içerisine giren seramik parçaları tespit edilmiştir³¹.

Kazı alanındaki stratigrafik değerlendirmelerin sonucunda, yapının ilk olarak 2. yüzyıl civarında inşa edildiği söylenebilir. Üçüncü tabakadaki buluntular en geç 4. yüzyılın ilk yarısında tarihlendirilmektedir. Bu buluntular, ilk evrede *latrina* olabileceği üzerinde durulan yapının, 4. yüzyıl ilk yarısında yıkıldığına işaret etmektedir. Roma Dönemi'ne ait yapı yıkıldıktan sonra onarılmamış, bunun yerine, Erken Bizans Dönemi'nde, farklı işlevde, kare içinde haç planlı bir yapı inşa edilmiştir. Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen yapının hangi tarihte inşa edildiği henüz netlik kazanmamıştır. Yapının plan tipi, duvarlarda saptanan devşirme malzemeler ve ikinci tabakada ele geçen eserler, inşa tarihi, kullanım süreci ve yıkım evresi hakkında bazı ipuçları sunmaktadır. Yapının güneybatı köşesinde, duvarda devşirme malzeme olarak kullanılmış 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen “*Kurtarıcı Asklepios*” un adının geçtiği, muhtemelen bir Roma Dönemi yapısından getirilerek duvara monte edilmiş yazıt, kare içinde haç planlı yapının 2. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edildiğinin açık kanıtıdır. Yapının işlevini aydınlatmaya yardımcı olan 575-576 tarihli kurşun ağırlık da muhtemelen yapı henüz kullanılıyorken buraya getirilmiş olmalıdır. Dolayısıyla yapının 6. yüzyıldan önce inşa edildiği söylenebilir. İkinci tabakanın alt kotlarında, 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen çok sayıda buluntuya rastlanılması ve yapının

29 Alanda bulunan onlarca materyal hakkında ayrıntılı bilimsel yayınlar hazırlanmaktadır. Tüm bunların detaylı değerlendirilmesinin ardından kazı alanının stratigrafisi daha detaylı açıklanabilir.

30 Mühür ve sikkelerin tarihlendirilmesi Doç. Dr. Ersin Çelikbaş ve Doç. Dr. Kasım Oyarçin tarafından yapılmıştır.

31 Eliüşük ve Karakaş, “Paphlagonia Hadrianopolisi’nde Kare Planlı Yapı’da Bulunan Pontic Sigillata Grubu Seramikleri,” 213-215.

ilk inşa evresinin izlendiği üçüncü tabaka içerisinde en geç 4. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilen eserler bulunması, kare içinde haç planlı tasarlanan Bizans yapısının 4. yüzyıl ortaları ile 5. yüzyıl arasındaki bir tarihte inşa edildiğine işaret etmektedir. Yapı ve çevresinde ele geçen en geç tarihli sikkelerin İmparator Heraklius dönemine ait olması, yapının 7. yüzyıl civarında yıkıldığı ve bir daha kullanılmadığını göstermektedir. Bu yıkımın sebebi de yapıda muhtemelen bir yangındır. Yapı zemininde ve farklı kotlarda yoğun kül katmanı tespit edilmiştir. Binanın zemininde bulunmuş, çatıya ait olduğu sanılan kiriş parçalarında da yanık izleri görülebilmektedir. Kazı alanında bulunan birçok eserde de yanık izleri tespit edilmiş, hatta bazılarının kömürleşmiş olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak kare içinde haç planlı tasarlanan binanın 4.-5. yüzyıl civarında inşa edildiği, 7. yüzyıl civarında yangın sonucu yıkıldığı söylenebilir.

Binada uygulanmış olan kare içinde haç plan, Bizans Dönemi'nde daha çok Orta Bizans Dönemi'nde (842-1204), 9. yüzyıl ve sonrasında inşa edilmiş kilise gibi dinî işlevli yapılarda yaygınlık kazanmış, Geç Bizans Dönemi'nde (1204-1453) de kullanılmaya devam etmiştir³². Ancak Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen vaftizhane, *martyrium*, *mausoleum* ve kilise yapılarında da bu planın uygulandığı bilinmektedir³³. Hadrianopolis'teki kare içinde haç planlı yapıyla benzer özellikler sergileyen binalardan biri Mersin'deki Akkale yerleşimde tespit edilen, 4.-6. yüzyıl arasında tarihlendirilen anıt mezardır (**G. 23**). Anıt mezarın ilk kat planına bakıldığında, dört köşesinde odalara yer verildiği, merkezî alanın olduğu, bu alanın dört yönünde haç kolu olarak tanımlanan tonozlu bölümlere yer verildiği görülmektedir³⁴. Hadrianopolis'teki yapıdan farklı olarak Akkale'deki anıt mezarın merkezî alanı kubbeye örtülmüştür. Selanik'teki Hosios David Şapeli de Erken Bizans Dönemi'ne, 5. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen ve Hadrianopolis'teki kare içindeki haç planlı yapının planıyla benzerlik gösteren yapılardan biridir³⁵. Yapının özgün planına bakıldığında, köşedeki odaların ve merkezî bölümün kubbeye, haç kollarının tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

32 Oscar Wulff, *Altchristliche und Byzantinische Kunst, Vol. II: Die Byzantinische Kunst von der ersten Blüte bis zu ihrem Ausgang* (Berlin-Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M. B. H, 1914), 450-451; Semavi Eyice, "Amasra Büyükkada'sında Bir Bizans Kilisesi," *Belleten* 15/60 (1951), 491; Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, 245; Cyril Mango, *Byzantine Architecture* (Milan: Electa Editrice, 1978), 109-140; Cyril Mango, *Bizans Mimarisi*, çev. Mine Kadiroğlu (Ankara: Rekmay Ltd. Şt., 2006), 142; Ercan Verim ve Oğulcan Avcı, "Çeltikdere'de Kapalı Yunan Haçı Planlı Bir Kilise," *History Studies* 9/2 (2017), 240-242, erişim 15 Nisan 2023, <https://doi.org/10.9737/hist.2017.533>; A. Nazlı Soykan, "Kappadokia Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Planlı Kagir Kiliselerin Mimari Özellikleri Açısından İrdelenmesi," *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* 4/7 (2019), 60-62.

33 Andre Grabar, *Martyrium, Recherches sur le Culte des Relique et l'art Chrétien Antique, Volume I: Architecture* (Paris: Collège de France, 1946), 164, 369; Eyice, "Amasra Büyükkada'sında Bir Bizans Kilisesi," 485-488; Ralph F. Hoddinott, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia: A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art* (New York: St. Martin's Press INC., 1963), 174, 207, fig. 85, 131; Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, 117, 193, 242, fig. 48, 76a.

34 Eyice, "Akkale in der Nähe von Elaiussa-Sebaste (Ayaş)," 68-70, Abb. 3; Mörel, "Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi'nde (Isauria) Bir Liman Yerleşimi: Akkale," 99-101, fig. 10.

35 Grabar, *Martyrium, Recherches sur le Culte des Relique et l'art Chrétien Antique, Volume I: Architecture*, 164; Hoddinott, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia: A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*, 174, fig. 85.

İtalya'daki Rometta San Salvatore Kilisesi'nde benzer bir planla karşılaşılmaktadır. 7. yüzyıl civarına tarihlendirilen yapının naosu, Hadrianopolis'teki yapıda olduğu gibi, kare içinde haç planlı tasarlanmıştır³⁶. Kilise olması, mekân kurgusu ve plandaki simetriyle Hadrianopolis'teki kare içinde haç planlı yapıdan ayrılmaktadır. Bu planın farklı bir varyasyonu, haç kollarının *tetrakonkhos* biçimli düzenlendiği yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Haç kollarının şekli itibariyle bu yapılar, *tetrakonkhos* planlı yapılar olarak da tanıtılmaktadır. Kare içinde haç planlı yapılardan farklı, haç kollarının dikdörtgen formlu olmamasıdır. Bunun yerine haç kolları yarım daire şeklinde sonlanmış, iç mekânda *quatrefoil* formu oluşturulmuştur. Bu plan tipinin uygulandığı en erken tarihli yapılardan biri, 6. yüzyılda inşa edilmiş, Çariçin Grad Vaftizhanesi'dir. Çariçin Grad Katedrali'nin güneydoğusunda yer alan vaftizhane, genel özellikleri itibariyle Hadrianopolis'teki yapıyla benzeşmektedir³⁷. Haç kolları tonozla örtülü olsa da *quatrefoil* biçimli düzenlenmiştir. Köşelerde, dörtgen planlı odalara yer verilmiştir. Bir başka benzerlik ise haç kollarından merkezî bölüme açılan alanlardaki sütunlu düzenlemelerdir. Hadrianopolis'teki yapıda, sütunların yerine çifte sütun ve payeler kullanılmıştır. İki yapı arasındaki en önemli fark, Çariçin Grad Vaftizhanesi'nin batısında giriş holüne yer verilmesidir. Aynı plan, Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen Küstüllü Köyü Felicek Ören Yeri'nde tespit edilmiş bir anıt mezarda da uygulanmıştır. Bu yapının işlevi net tespit edilememiş olsa da *martyrium* ya da *mausoleum* olabileceği ileri sürülmüştür³⁸. Felicek'teki yapı, Çariçin Grad Vaftizhanesi ile oldukça benzer özellikler sergilemektedir, ancak batısında giriş holüne yer verilmemiştir. Karaman'ın Binbirkilise bölgesinin Değle Ören Yeri'ndeki bazı yapılar da Hadrianopolis'teki kare içinde haç planlı yapıyla benzer özellikler taşımaktadır. Bunların tarihleri net olarak bilinmese de Erken Bizans Dönemi'nde inşa edildikleri ileri sürülmektedir. Bu yapılardan ilki, "35 ve 45 Nolu Manastır" içerisindeki H Yapısı'dır. Mevcut veriler doğrultusunda yapı hakkında detaylı bilgi verilemese de H Yapısı'nın planı ve iç mekân tasarımının Hadrianopolis'teki kare içinde haç planlı yapıyla neredeyse birebir benzer olduğu söylenebilir.³⁹ Aynı bölgedeki 39 Nolu Yapı (Kule/Bölüm) da kare içinde haç planlı tasarlanmıştır ancak bu yapı Hadrianopolis'teki örnekten ziyade dört serbest destekli tipte inşa edilen haç planlı yapılarla benzeşmektedir. Hadrianopolis'teki yapıyla ortak noktası ise dıştan kare planlı olması ve güneydoğu yönde bir açıklığa yer verilmesidir.⁴⁰ Stratigrafik değerlendirmeler ve plan özelliklerinin aynı dönemdeki

36 Eyice, "Amasra Büyükkada'sında Bir Bizans Kilisesi," 486, resim 22.

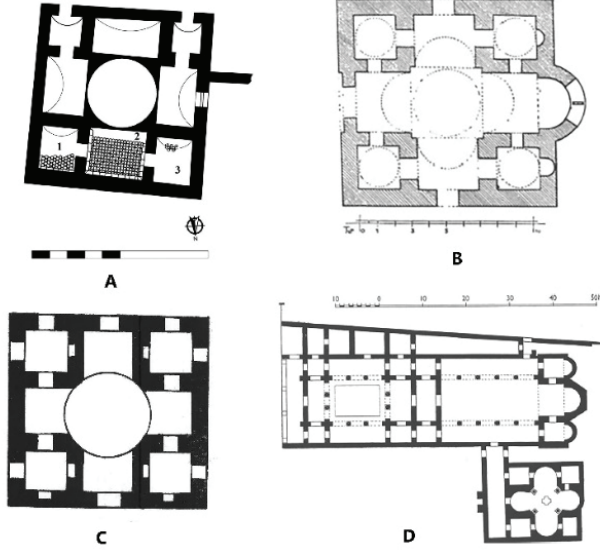
37 Hoddinott, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia: A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*, 207, fig. 131; Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, 193, fig. 76a.

38 Ayşe Aydın, "Dağlık Kilikia Bölgesi Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşimlerindeki Hıristiyan Dini Yapıları ve İşlevleri," *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent*, ed. Ümit Aydınoğlu ve Ahmet Mörel (Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, 2017), 81, fig. 12.

39 William Mitchell Ramsay ve Gertrude Lowthian Bell, *The Thousand and One Churches* (Londra: Hodder and Stoughton, 1909), 183-189, fig. 148.

40 Ramsay ve Bell, *The Thousand and One Churches*, 204, fig. 164.

benzer yapılarla kıyaslanmasından çıkarılan sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde de yapının Erken Bizans Dönemi'nde, muhtemelen 4. yüzyıl ortaları ile 5. yüzyıl arasındaki bir tarihte inşa edildiği söylenebilir.

G. 23: Erken Bizans Dönemine Tarihlenen Kare İçinde Haç Planlı Yapıların Planları. **A:** Akkale Mezar Yapısı Rölöve (Mörel, *Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi'nde (Isauria) Bir Liman Yerleşimi: Akkale*, fig. 10), **B:** Selanik Hosios David Şapeli Restitüsyon (Hoddinot, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia: A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*, fig. 85), **C:** Rometta San Salvatore Kilisesi Rölöve (Eyice, *Amasra Büyükkada'sında Bir Bizans Kilisesi*, res. 22), **D:** Çariçin Grad Katedrali Vaftizhanesi Rölöve (Hoddinot, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia: A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*, fig. 131)

Sonuç

Hadrianopolis, Antik Çağ ve Bizans Dönemi'nde Paphlagonia olarak tanınan bölgenin güneyinde yer alan önemli kentlerden biridir. Roma Dönemi'nde kent statüsü kazanan Hadrianopolis, idari, ekonomik ve dinî açıdan en parlak dönemini Erken Bizans Dönemi'nde yaşamıştır. Kentte, bu döneme tarihlendirilen çok sayıda bulununun yanında, yedi yapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan yapılardan sonuncusu, bu çalışmaya konu olan Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı'dır. Yapının Roma ve Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen iki farklı inşa evresi vardır. Roma Dönemi'ne tarihlendirilen yapı tamamen yıkılmış, sadece zeminde kullanılan bloklar korunabilmiştir. Bugün görülebilen yapı, Bizans Dönemi'nde, 4. yüzyıl ortaları ile 5. yüzyıl arasında, kare içinde haç planlı inşa edilmiş yapıdır. İşlevi henüz net belirlenememiş olsa da askerî, ticari veya idari işlevli bir yapı olduğu

tahmin edilmektedir. Yapının çevresindeki ek mekânlarda veya iç kale içerisinde, gelecek sezonlarda yapılacak kazılarda bulunabilecek epigrafik kaynaklar sayesinde, inşa tarihi ve işlevi hakkında daha somut bilgiler sunulabilir.

Çalışmaya konu olan yapıyı önemli kılan hususlardan biri, sahip olduğu kare içinde haç planıdır. Bu plan tipinin Bizans Dönemi'nde, Orta Bizans Dönemi ve sonrasında yaygın kullanıldığı, tüm Bizans araştırmacıları tarafından kabul edilmektedir. Türkçe literatürde daha çok “Kapalı Yunan Haçı Plan” olarak tanıtılan kare içinde haç planının Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen *martyrium*, *mausoleum*, vaftizhane ve kilise gibi dinî işlevli binalarda tercih edildiği de bilinmektedir. Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı'yı önemli kılan husus ise hem Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilmesi hem de benzer planlı yapılardan farklı olarak dinî işlevli bir bina olmayışıdır. Bu durum bize, Hristiyanların en kutsal sembolü olan haçın, Bizans mimarlığında plan olarak sadece dinî yapılarda kullanılmadığını, Hadrianopolis örneğindeki gibi sivil veya askerî bir binada tatbik edilebileceğini göstermektedir. Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı, her ne kadar plan özellikleri itibariyle, aynı döneme ait dinî işlevli yapılarla benzerlik taşımaktaysa da sadece işlevi açısından değil, mekân kurgusu bakımından da bu yapılardan ayrılmaktadır. Dinî işlevli yapılarda, girişler daha çok batı yönde yer alırken Hadrianopolis'teki yapıda, kuzey ve güneydoğu da bulunmaktadır. Kare içinde haç planlı dinî işlevli yapılarda, merkezî bölüm kubbeye kapatılmıştır. Oysa Hadrianopolis'teki yapının merkezî bölümü ahşap çatıyla örtülüdür. Bu merkezî bölüm, *martyrium* ve *mausoleum*larda mezara, vaftizhanelerde ise vaftiz havuzuna ev sahipliği yapmaktadır. Hadrianopolis'teki yapıda ise bu alan muhtemelen idari veya ticari işlerin yürütüldüğü merkezî birim olarak kullanılmıştır. Dinî işlevli yapılarda, köşelerde yer alan odalar, kutsal işlevleriyle, mezarların bulunmasıyla tanınırken, Hadrianopolis'teki yapıda bu bölümler erzak muhafazası veya gıdaların işlenmesine tahsis edilmiştir. Benzer durum, merkezî bölümün dört yönünde yer alan haç kolları olarak tanılan bölümler için de geçerlidir.

Hadrianopolis İç Kalesi'ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı'yı, Bizans mimarlığı ve mimarlık tarihi açısından ayrı bir yere koymak da gereklidir. Kare içinde haç planı, yukarıda da değinildiği üzere, Orta Bizans Dönemi kiliselerinde sıklıkla tercih edilmiştir. Bu çalışmada, “kapalı Yunan haçı planı” terimi yerine “kare içinde haç planı” ifadesi kullanılmasının sebebi, yapının iç mekânını oluşturan ve haç kolları olarak ifade edilen bölümlerin farklı ölçülerde tasarlanmalarıdır. Bilindiği üzere Yunan haçı dört kolu eşit ölçülerde olan bir haç türüdür. Dolayısıyla bu plan tipini, dört kolu eşit olan Yunan haçıyla ifade etmek doğru olmayacaktır. Sadece dört haç kolunun eşit ölçüde tasarlandığı yapılarda bu terim kullanılabilir. Bu konu hakkında yapılmış birçok yayında da kapalı Yunan haçı planı yerine *cross-in-square* (kare içinde haç), *cross-in-rectangular* (dikdörtgen içinde haç), *inscribed-cross* (kapalı haç), *croix-inscrite* (kapalı haç) gibi

terimler tercih edilmiştir⁴¹. Kare içinde haç planının kökeni konusunda tartışmalar hâlen devam etmektedir. Farklı araştırmacılar tarafından, yabancı kültürlerden devşirildiği veya Hristiyan mimarisinin içerisinden doğduğu görüşleri ileri sürülmüştür⁴². Tarihlendirme bölümünde de detaylı açıklandığı üzere, Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş kare içinde haç planlı yapıların varlığı, bu plan tipinin Hristiyan mimarisinin içinden doğduğu görüşünü ispatlar gibi görünmektedir. Hadrianopolis'te yeni keşfedilmiş bir yapı olan kare içinde haç planlı yapının Erken Bizans Dönemi'nde yapılmış olması da bu görüşü desteklemektedir. Kare içinde haç planının farklı varyasyonları mevcuttur. Kare içinde haç planının ideal sayılabilecek örneklerinde, merkezî kubbe dört serbest destekle (sütun-paye) taşınmaktadır ve köşelerdeki birimler, taşıyıcı ve kemerlerle merkezî birim ile haç kollarından ayrılmıştır. Hadrianopolis ve diğer Bizans kentlerinde varlığı bilinen Erken Bizans Dönemi kare içinde haç planlı yapılarda, bu planın köşe odalarının duvarla kapatıldığı alt tipi tercih edilmiştir.⁴³ Köşelerdeki odaların duvarla çevrildiği tip, Orta Bizans Dönemi kiliselerinde de sık tercih edilmiştir. Orta Bizans Dönemi'nin ilk dönemine tarihlenen Amasra Tavşan Adası Manastırı Katolikonu (9. yüzyıl), İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii (9. yüzyıl), Skyros Piskoposluk Kilisesi (895) ve Başara Kuzey Kilise (10. yüzyıl civarı) gibi birçok kilisede bu plan tipiyle karşılaşılmaktadır⁴⁴.

Hadrianopolis'teki Erken Bizans Dönemi yapıları, günümüze kadar mozaik döşemeleri ile tanınmıştır. Çalışmaya konu olan yapının zemini ise kentteki diğer yapılara kıyasla oldukça basit ve kaba kalmıştır. Bu yapıyı önemli ve değerli kılacak olan başka unsurlar da vardır. Bunlardan ilki, yapının kare içinde haç planlı tasarlanmasıdır. İkincisi, Bizans Dönemi'nde bu plan tipi dinî yapılarda kullanılmışken Hadrianopolis'te sivil veya askerî işlevli bir yapıda tercih edilmesidir. Üçüncüsü, kazılarda bulunan

41 Slobodan Ćurčić, "Architectural Significance of Subsidiary Chapels in Middle Byzantine Churches," *Journal of the Society of Architectural Historians* 36/2 (1977), 99-110; Hans Buchwald, "Imitation in Byzantine Architecture-An Outline," *Studien zur Byzantinischen Kunst un Geschichte Festschrift für Marcell Restle*, ed. Birgitt Barkopp ve Thomas Steppan (Stuttgart: Anton Hiersemann, 2000) 42; Sacit Pekak, "Kappadokia'da Bizans Dönemine Ait Haç Planlı İki Kilise," *Sanat Tarihi Dergisi* XVII/2 (2008), 93.

42 Ramsay ve Bell, *The Thousand and One Churches*, 340; Wulf, *Altchristliche und Byzantinische Kunst, Vol. II: Die Byzantinische Kunst von der Ersten Blüte bis zu ihrem Ausgang*, 451; Charles Diehl, *Manuel d'art Byzantine* (Paris: Librairie Alphonse Picard et Fills, 1925), 408-410; Eyice, "Amasra Büyüka'da Bir Bizans Kilisesi," 486; Mustafa Sacit Pekak, *Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi (Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı)* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009), 143; Verim ve Avcı, "Çeltikdere'de Kapalı Yunan Haçı Planlı Bir Kilise," 241.

43 Kare içinde haç planının tipolojisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Anastasios Orlandos, "Η σταυρική Βασιλική της Θεσσαλονίκης," *Αρχαίον των Βυζαντινών Μνημείων της Επαρχίας Τομους Ζ'* (Αθηνάις: Τυπογραφείον "Εστια", 1951), 46-61.

44 Ćurčić, "Architectural Significance of Subsidiary Chapels in Middle Byzantine Churches," 101-105, fig. 13-20; Michael Altripp, "Beobachtungen zu Synthronoi und Kathedren in Byzantinischen Kirchen Griechenlands," *Bulletin de Correspondence Hellenique* 124/1 (2000), 392, 404, fig. 30; Buchwald, "Imitation in Byzantine Architecture-An Outline," 43-51, fig. 2; Ahmet Oğuz Alp, "The Newly Discovered Middle Byzantine Churches from Phrygia," *Architecture of Byzantium and Kievan Rus from the 9th to the 12th Centuries*, ed. Hans Buchwald (St. Petersburg: The State Hermitage Publishers, 2010), 5-10, fig. 6; Ercan Verim, "Batu Karadeniz Bizans Dönemi Mimarisi (Bartın-Bolu-Düzce ve Zonguldak)" (Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2022), 83, fig. 19.

önemli buluntulardır. Dördüncü husus, yapının bulunduğu konumdur. Yeni keşfedilmiş Hadrianopolis İç Kalesi ve içerisindeki yapılar hakkında bilinenler oldukça azdır. Doğu surlarıyla birlikte, kare içinde haç planlı yapının kazılarının tamamlanmasıyla iç kale hakkında ilk veriler elde edilmiştir. Geçmiş dönemde yapılan arkeo-jeofizik sonuçlarından, burada bir kilise ve bir şapelin bulunduğu da bilinmektedir. 2022 yılındaki kazı çalışmalarında bir vaftizhane de tespit edilmiştir. Tüm bunlar Hadrianopolis kenti ile iç kalenin planlamasının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Batı Karadeniz, Türkiye’de bugün için Bizans sanatı ve mimarisi açısından en az tanınan bölgelerden biridir. Son yıllarda gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmaları, bölge hakkındaki bilgi eksikliğini doldurmaya başlamıştır. Hadrianopolis Antik Kenti’nde yürütülen kazı çalışmaları, çalışmalardan elde edilen bulgular, bu boşluğu dolduran en önemli faktörler arasındadır. Erken Bizans Dönemi’nde, kare içinde haç planlı tasarlanmış nadir yapılardan biri olan Hadrianopolis İç Kalesi’ndeki Kare İçinde Haç Planlı Yapı’nın Bizans mimarlığı ve mimarlık tarihi açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Yapının Erken Bizans Dönemi’nde kare içinde haç planlı dizayn edilmesi, kare içinde haç planının kökeninin aydınlatılmasında faydalı olabilir. Bizans mimarlığı açısından önemi sadece plan tipiyle de sınırlı değildir. Anadolu’da Bizans kentlerinde, iç kale içerisinde kazısı tamamlanan az sayıdaki yapıdan biri olma özelliği de taşımaktadır. Buluntularıyla hem yapı hem de iç kaledeki günlük yaşam, idari işler konularında ipuçları sunarken konumuyla iç kale planlaması hakkında ön bilgiler vermektedir. Bizans mimarisine önemli katkılar sunacağı aşikâr olan kare içinde haç planlı yapının tanıtıldığı bu çalışmanın Hadrianopolis ve bölge arkeolojisine de faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Teşekkür: Makaleye konu olan bazı eserlerin tasnifi ve tarihlendirilmesi konusundaki yardımları için Doç. Dr. Ersin Çelikbaş, Doç. Dr. Kasım Oyarçın, Doç. Dr. Ertuğ Ergürer ve Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar’a teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: I would like to thank Assoc. Prof. Ersin Çelikbaş, Assoc. Prof. Kasım Oyarçın, Assoc. Prof. Ertuğ Ergürer and Prof. Mustafa Hamdi Sayar for their help in classifying and dating of some of findings that are the subject of this article.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alp, Ahmet Oğuz. “The Newly Discovered Middle Byzantine Churches from Phrygia.” *Architecture of Byzantium and Kievan Rus from the 9th to the 12th Centuries*. Ed. Hans Buchwald. St. Petersburg: The State Hermitage Publishers, 2010, 9-20.
- Altripp, Michael. “Beobachtungen zu Synthronoi und Kathedren in Byzantinischen Kirchen Griechenland.” *Bulletin de Correspondence Hellenique* 124/1 (2000): 377-412.

- Aydın, Ayşe. “Dağlık Kilikia Bölgesi Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşimlerindeki Hıristiyan Dini Yapıları ve İşlevleri.” *Antik Dönemde Akdeniz’de Kırsal ve Kent*. Ed. Ümit Aydınoglu ve Ahmet Mörel. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, 2017, 78-94.
- Brandes, Wolfram. *Die Städte Kleinasien im 7. Und 8. Jahrhundert*. Amsterdam: J. C. Gieben Verlag, 1989.
- Buchwald, Hans. “Imitation in Byzantine Architecture-An Outline.” *Studien zur Byzantinischen Kunst un Geschichte Festschrift für Marcell Restle*. Ed. Birgitt Barkopp ve Thomas Steppan. Stuttgart: Anton Hiersemann, 2000, 39-55.
- Cheyne, Jean-Claude. “İmparatorluk Yönetimi.” *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*. Çev. Aslı Bilge. Ed. Jean-Claude Cheynet. İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 2018, 132-154.
- Çurčić, Slobodan. “Architectural Significance of Subsidiary Chapels in Middle Byzantine Churches.” *Journal of the Society of Architectural Historians* 36/2 (1977): 94-110.
- Çelikbaş, Ersin ve Ercan Verim. “Hadrianopolis Kuzeybatı Nekropol Kilisesi’nin Bema ve Apsisi Mozaikleri.” *JMR* 14 (2021): 79-99. Erişim 20 Nisan 2023, <https://doi.org/10.26658/jmr.930827>.
- Davies, Nikolas ve Erkki Jokiniemi. *Dictionary of Architecture and Building Construction*. Oxford: Elsevier Architectural Press, 2008.
- Diehl, Charles. *Manuel d’art Byzantine*. Paris: Librairie Alphonse Picard et Fills, 1925.
- Eliüşük, Mevlüt ve Gülçin Karakaş. “Paphlagonia Hadrianopolisi’nde Kare Planlı Yapı’da Bulunan Pontic Sigillata Grubu Seramikleri.” *TÜBA-AR* 30 (2022): 203-220.
- Er, Yasemin. *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- Eyice, Semavi. “Akkale in der Nähe von Elaiussa-Sebaste (Ayaş).” *Studien Zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst: Friedrich Wilhelm Deichman Gewidmet*, Teil 1. Ed. Otto Feld ve Urs Peschlow. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, 1986, 63-76.
- Eyice, Semavi. “Amasra Büyükkada’sında Bir Bizans Kilisesi.” *Belleten* 15/60 (1951): 469-496.
- Grabar, Andre. *Martyrium, Recherches sur le Culte des Relique et l’art Chrétien Antique, Volume I: Architecture*. Paris: Collège de France, 1946.
- Hoddinott, F. Ralph. *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia: A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*. New York: St. Martin’s Press INC., 1963.
- Kalkan, Emrullah ve Ersin Çelikbaş. “New Findings from Prehistoric Period in Western Black Sea Region: Hadrianopolis (Karabük-Eskipazar) Prehistoric Pottery.” *KAREN* 8/16 (2022): 417-431. Erişim 19 Nisan 2023, <https://doi.org/10.31765/karen.1163578>.
- Kazhdan, P. Alexander ve Anthony Cutler. “Comes Sacrarum Largitionum.” *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 1. cilt. Ed. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory ve Nancy P. Ševčenko. New York-Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 486.
- Kazhdan, P. Alexander ve Nicolas Oikonomides. “Kommerkiarios.” *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 2. cilt. Ed. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory ve Nancy P. Ševčenko. New York-Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 1141.
- Keleş, Vedat, Ersin Çelikbaş ve Alper Yılmaz. “Paphlagonia Hadrianopolis’i.” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı: Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisininin 40 Yılı*. Haz. Hasan Kasapoğlu ve Mehmet Ali Yılmaz. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2014, 271-290.
- Krautheimer, Richard. *Early Christian and Byzantine Architecture*. Middlesex: Penguin Books Ltd., 1965.

- Laiou, E. Angeliki ve Cécile Morrisson. *The Byzantine Economy*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Lefort, Jacques. "The Rural Economy, Seventh-Twelfth Centuries." *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. 1. cilt. Ed. Angeliki E. Laiou. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2002, 225-310.
- Mango, Cyril. *Bizans Mimarisi*. Çev. Mine Kadiroğlu. Ankara: Rekmay Ltd. Şt., 2006.
- Mango, Cyril. *Byzantine Architecture*. Milan: Electa Editrice, 1978.
- McGeer, Eric, John Nesbitt ve Nicolas Oikonomides. *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art: The East*. 4.cilt. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001.
- Morrisson, Cécile. "Başkent." *Bizans Dünyası: Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*. Çev. Aslı Bilge. Ed. Cécile Morrisson. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, 201-210.
- Mörel, Ahmet. "Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi'nde (Isauria) Bir Liman Yerleşimi: Akkale." *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent*. Ed. Ümit Aydınoglu ve Ahmet Mörel. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, 2017, 95-121.
- Nesbitt, John ve Nicolas Oikonomides. *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art: West, Northwest and Central Asia Minor and the Orient*. 3. cilt. Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996.
- Orlandos, Anastasios. "Η σταυρική Βασιλική της Θασού (He staurike basilike tes Thasu)." *Αρχαίον των Βυζαντινών Μνημείων της Εμαδος Τομος Ζ' (Archeion ton byzantinon mnemeion tes Hellados)*. Αθηναίς (Atina): Τυπογραφείον Εστία (Hestia Yayınevi), 1951, 3-61.
- Pekak, Mustafa Sacit. "Kappadokia'da Bizans Dönemine Ait Haç Planlı İki Kilise." *Sanat Tarihi Dergisi* 17/2 (2008): 85-113.
- Pekak, Mustafa Sacit. *Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi (Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.
- Ramsay, William Mitchell ve Gertrude Lowthian Bell. *The Thousand and One Churches*. Londra: Hodder and Stoughton, 1909.
- Schmitz, Leonhard. "Horrea'rii/Horreum." *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Ed. William Smith. Boston: Little, Brown, and Company, 1859, 618.
- Soykan, A. Nazlı. "Kappadokia Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Planlı Kağız Kiliselerin Mimari Özellikleri Açısından İrdelenmesi." *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* 4/7 (2019): 44-64.
- Verim, Ercan ve Oğulcan Avcı. "Çeltikdere'de Kapalı Yunan Haçı Planlı Bir Kilise." *History Studies* 9/2 (2017): 235-256. Erişim 15 Nisan 2023. <https://doi.org/10.9737/hist.2017.533>.
- Verim, Ercan. "Batı Karadeniz Bizans Dönemi Mimarisi (Bartın-Bolu-Düzce ve Zonguldak)." Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2022.
- Verim, Ercan. "Hadrianopolis Antik Kenti'nden Bir Grup Erken Bizans Dönemi Sütun Başlığı." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (2022): 183-200.
- Verim, Ercan. "Paphlagonia'da Bir Piskoposluk Merkezi: Hadrianoupolis Antik Kenti." *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlimi ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed. Ayhan Işık, Tuğba Aydeniz ve İbrahim Hakkı İmamoğlu. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019, 276-289.

Wulff, Oscar. *Altchristliche und Byzantinische Kunst, Volume II: Die Byzantinische Kunst von der ersten Blüte bis zu ihrem Ausgang*. Berlin-Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M. B. H, 1914.

Zacos, George ve Alexander Veglery. *Byzantine Lead Seals*. 2. cilt. Basel: J. J. Augustin, Glückstadt, Est.-Ger., 1972.

